

2. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. К., 2012.
3. Гульдман В. К. Памятники старины в Подольской губернии. СПб., 1886.
4. Січинський В. Архітектура старої України. Львів, 1925.
5. Яблоновський А. Źródła dziejowe. Tom XII. Warszawa, 1880.
6. Петросян І. Архітектурна спадщина Поділля XVIII ст. К., 1998.
7. Дашкевич Я. Україна в добу Тарговицької конфедерації. Львів, 2004.
8. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1992.
9. Журба О. Магнатські резиденції Поділля. Вінниця, 2015.
10. Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. К., 1931.
11. Гайдук В. Архітектурні пам'ятки Поділля. Вінниця, 2008.
12. Матвієнко В. Втрачені перлини Поділля. К., 2016.
13. Звіт інституту «Укрпроектреставрація». К., 1980.
14. Тульчинське училище культури. Архівні матеріали, 1984–2000 рр.
15. Пам'ятки архітектури України. К., 2020.

Дмитро Хлапонін

З ІСТОРІЇ ПАЛАЦУ ЧЕТВЕРТИНСЬКИХ-БАЛАШОВИХ У КОМАРГОРОДІ

Анотація. У статті аналізується історія виникнення та архітектурні особливості палацу Четвертинських-Балашових у селі Комаргород Тульчинського (колишнього Томашпільського) району Вінницької області. Простежується еволюція магнатської резиденції від князів Четвертинських до часів Балашових. Розглянуто композиційні та стилістичні риси будівлі у контексті європейського та українського модерну, а також особливості садово-паркового ансамблю.

Ключові слова: палац Четвертинських-Балашових, Комаргород, архітектура Поділля, український модерн, панська садиба, культурна спадщина.

Dmytro Khlaponin

FROM THE HISTORY OF THE CHETVERTYNSKY-BALASHOV PALACE IN KOMARGOROD

Abstract. The article analyzes the history of the emergence and architectural features of the Chetvertynsky-Balashov Palace in the village of Komargorod, Tulchyn (formerly Tomashpil) district, Vinnytsia region. The evolution of the magnate residence from the Chetvertynsky princes to the times of the Balashovs is traced. The compositional and stylistic features of the building in the context of European and Ukrainian modernism, as well as the features of the garden and park ensemble, are considered.

Keywords: *Chetvertynsky-Balashov Palace, Komargorod, architecture of Podillia, Ukrainian modernism, manor house, cultural heritage.*

Архітектурні пам'ятки України зберігають багатотисялітню історію культурних впливів, суспільних змін та мистецьких експериментів. Особливо це стосується регіону Поділля, який завдяки своєму прикордонному становищу впродовж століть зазнавав впливів польської, литовської, австрійської та російської традицій. Серед пам'яток Вінниччини помітне місце посідає палац Четвертинських-Балашових у Комаргороді. Попри унікальність архітектурного вирішення та мальовниче оточення, ця споруда досі не отримала належної уваги в наукових працях.

Вивчення палацу важливе не лише для регіональної історії, а й для розуміння загальних тенденцій розвитку садибної архітектури в Україні на межі XIX–XX ст. Найближче до теми статті – краєзнавчі та туристичні публікації, які пропонують загальні описи та фотофіксацію [1; 2; 3; 4; 5]. У більш широкому контексті питання українського модерну та панських садиб досліджували Р. Гнідець та М. Ясінський [6], Ю. Соболев [7], А. Штогрин [8].

Метою статті є архітектурно-історичне дослідження палацу Четвертинських-Балашових у Комаргороді. Дослідження має на меті проаналізувати унікальне поєднання стилів (шале, фахверк та елементи модерну) у його архітектурі, а також визначити місце пам'ятки в контексті розвитку садибної архітектури Поділля на межі XIX–XX століть.

Комаргород уперше згадується у письмових джерелах у XV–XVI ст., а з 1626 р. належав князям Четвертинським – представникам відомого українського роду, який відіграв важливу роль у політичному та культурному житті Речі Посполитої та України [4].

Перша згадка про поселення на річці Русава відноситься також до XV ст. Комаргород був закладений, швидше за все, шляхтичем Комаром-Забужинським. Слово «город» у назві свідчить про намір власника побудувати укріплене поселення. З 1626 р. Комаргородом володіли князі Четвертинські [4]. Після укладення Зборівського мирного договору (1649) Брацлавське воєводство увійшло до складу Української козацької держави під проводом Богдана Хмельницького. Комаргород став сотенним містом козацького Брацлавського полку [1].

Протягом другої половини XVII ст. містечком практично весь час управляли козаки. У 1664 р. в ньому налічувалося всього 18 «димів» і млин [4]. На початку XVIII ст. в містечко повернулися князі Четвертинські. У 1773 р. Комаргород отримав від власників привілей на проведення щомісячних ярмарків [1]. Після Другого поділу Польщі і освіти Подільської губернії, Комаргород став волосним центром Ямпільського повіту [2].

Вірогідно, саме в цей час виникає перша резиденція у Комаргороді, яка протягом наступних століть зазнавала численних перебудов. У XIX ст. маєток переходить у власність родини Балашових, які розгортають масштабну перебудову. Петро Балашов, відомий як меценат та господар, надав будівлі нового вигляду: фасади отримали дерев'яні різьблені балкони, з'явилися фахверкові вставки, у плануванні підкреслювалася мальовничість, характерна для стилю шале [2]. Палац цегляний, асиметричний в плані і обсягах, проте первісне планування не збереглося [5, с. 190].

Сучасний вигляд палацу – двоповерхова споруда з симетричними об'ємами із акцентом на декоративне різьблення та дерев'яні елементи, що порушують суворість класичних форм. Фасади поєднують різьблені дерев'яні балкони, фахверкові конструкції, високі вікна, які надають будівлі легкості, дах складної конфігурації [6, с. 131]. Ці елементи відсилають до європейської архітектури кінця XIX ст., де активно використовували мотиви швейцарських шале та німецького фахверку [8, с.206]. В Україні подібні рішення отримали поширення в модернових і садибних ансамблях, зокрема на Поділлі та Волині.

Український модерн характеризувався синтезом нових художніх ідей та традицій народної архітектури. Модерн виникає як один з видів неоромантичного протесту проти неестетичності буржуазного стилю життя. Модерн протиставляє еkleктизму XIX ст. єдність, органічність та свободу розвитку стилізованих природних форм. Характерними рисами модернізму в архітектурі є асиметрія планів та експресивність композиції, використання параболи у віконних та дверних отворах, металічних карнизах і огороженнях. Зразкам в стилі модерну характерні пишність декоративної символічної орнаментики та скульптури (художнє використання металу, бетону та кераміки, фактури та кольору матеріалів) [7, с. 45].

Хоча палац у Комаргороді не можна однозначно віднести до цього стилю, він має споріднені риси: акцент на декоративності, використання природних матеріалів, орієнтація на мальовничість силуету, індивідуалізація кожного фасаду. За спостереженням Р. Гнідця та М. Ясінського, подібні риси властиві творчості І. Левинського у Львові, хоча у Комаргороді ми маємо швидше периферійний, адаптований варіант модернових впливів [6, с. 139].

Невід'ємною частиною палацу є парк площею близько 2,5 га. У ньому зростає понад сто видів дерев і кущів, серед яких – ялини, липи, екзотичні хвойні породи [2]. За палацом на підвищеному місці розкинувся сосновий бір. Звідси відкривається панорама на дубово-ясеневий масив і головну алею [5, с. 190]. Таке поєднання типове для аристократичних маєтків, де архітектура завжди супроводжувалася ландшафтним дизайном, створюючи гармонійний ансамбль. Подібні парки, що поєднували естетичну функцію з господарською (алеї для прогулянок, ставки, місця відпочинку), формували світ панського життя. Сьогодні парк залишається важливою складовою культурної спадщини села.

На даний час палац перебуває у незадовільному стані: частина приміщень аварійна, декоративні елементи втратили первісний вигляд [3]. Проте будівлю продовжують використовувати як корпус місцевого училища, що врятувало її від повного занепаду [5, с. 190].

Отже, палац Четвертинських-Балашових у Комаргороді є важливим елементом культурної спадщини Поділля. Він поєднує в собі історію української княжої родини та естетичні впливи європейської архітектури XIX–XX ст. Його архітектурний образ віддзеркалює поєднання еkleктики, мотивів шале та рис модерну.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Komargorod – фахверковий палац [Електронний ресурс]. Україна Інкогніта. URL: <https://ukrainaincognita.com/vinnyska-oblast/tomashpilskiy-raion/komargorod/komargorod-fakhverkovyi-palats>.
2. Komargorod: швейцарське шале на Поділлі [Електронний ресурс]. Andy Travel Club. URL: <https://andy-travel.com.ua/komargorod>
3. Палац Четвертинських, Комаргород: інформація, фото, відгуки [Електронний ресурс]. Travels in UA. URL: <https://travels.in.ua/uk-UA/object/1182/palats-chetvertynskykh>
4. Комаргород // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. URL: <https://esu.com.ua/article-4576>
5. Пам'ятки історії та культури Вінницької області. Упоряд. Ю. А. Зінько, А. М. Подолинний ; автор. колектив: А. В. Войнаровський [та ін.]. Ч.2. Житомир : Видавництво, 2021. 472, 2, 2, 36 с.
6. Гнідець Р., Ясінський М. Український архітектурний модерн у творчості Івана Левинського. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2021. 204 с.
7. Соболь Ю. Вінниця доби модерну: архітектура та містобудування // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. 2022. № 6. С. 45–56.
8. Штогрин А. Особливості композицій інтер'єрів храмів Поділля // Актуальні проблеми сучасного дизайну: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ : КНУТД, 2022. С.205–209.

Павло Дісяк

ПАРК-ОСТРІВ АНТАЛЬКА. РОЗВІНЧЕННЯ СТЕРЕОТИПІВ

***Анотація.** У статті спростовується поширена радянська версія про заснування парку Анталька в Бершаді у 1969 році. На основі картографічних і архівних джерел доведено, що його історія сягає XVIII–XIX століть, коли власниками були Потоцькі та Мошинський. Важливу роль у формуванні парку відіграв ботанік Антоній Анджейовський. Збережені тополі та планування*